

Д-р Илија Ацески

ПРИВАТИЗАЦИЈА, ПАЗАРНА ЕКОНОМИЈА, МОЖНОСТИ И ЗАБЛУДИ

Приватизацијата на јавниот сектор во развиените западни држави започнува на почетокот на осумдесетите години, значи, една деценија пред она што ќе почне да се случува на тој план, на почетокот на деведесеттите години, во земјите со социјалистичко општествено уредување.

Нашата цел не е детално да ги анализираме тие процеси, туку пред сè, да укажеме на некои суштински аспекти, за кој сметаме дека се значајни кога се разгледува приватизацијата и воопшто процесот на транзиција. Во тој контекст, оправдано се поставува прашањето за тоа, зошто дојде до приватизација на јавниот сектор и кој беа очекувањата на владејачките групи и најпосле што е тоа што доведе до позитивни резултати во економијата и демократските процеси.

На почетокот од анализата да укажеме на суштинските разлики меѓу трансформацијата на економските системи во развиените земји со пазарно стопанство, од една, и трансформацијата на економските системи во поранешните социјалистички земји од Источна Европа, од друга страна (Узунов, 1995).

Трансформацијата на економиите на развиените земји претставува преобразба на системот - но без да се напуштат неговите суштински карактеристики - системот во суштина останува непроменет, а транзицијата во поранешните социјалистички држави претставува настојување за премин во нов систем без задржување на претходните белези (Узунов, 1995).

Дискусиите за приватизацијата во економската наука се присутни уште поодамна. Приватизацијата во развиените земји главно е мотивирана од идеолошки и прагматични причини (Гризо, Давитковски, 1994; Гризо, 1993). Прво, се верува дека приватните претпријатија се инхерентно поефикасни од јавните, кои не мора да се натпреваруваат за капитал на отворениот пазар, ниту пак мора да се задоволуваат желбите

на потрошувачите. Потоа, присутно е уверувањето дека јавната сопственост ја загрозува економската слобода. Третиот аргумент е поврзан со преголемото влијание на синдикатот. Се смета дека приватизацијата ќе ја поткопа преголемата моќ на синдикатите. И најпосле, со продажба на државните претпријатија се обезбедува значаен приход за државата.

"Ќе го покажеме посвојувањето на prima facie случајот, појакрејен со доспајни докази кога судиме за секој во согласност со неговите сојствени цели дека приватното раководење е поефикасно од државното. Тој заклучок, меѓутоа не ја усогласува општата претпоставка во корисност на приватизацијата. Веројатно ако не и неизбежни последици од приватизацијата се дека раководителите ќе им придаваат поголемо внимание на целите поврзани со профитот. Дали тоа ќе доведе до зголемување на економската ефикасност, делумно ќе зависи од степенот на промашувањата на пазарот". (Yarrow, G. 1989.p. 387).

Во суштина како што смета Јаров (Yarrow) промашувањата на пазарот ги навело многу економисти да се залагаат за национализација. Истражувањата во педесеттите и шеесеттите години укажуваат на повисока ефикасност на јавниот сектор во однос на приватниот. Меѓутоа, со текот на времето се јавија проблеми кои во голема мера ја детерминираат неговата ефикасност во негативна насока. Сосема накратко, тие можат да се сумираат во следното: прво, претерана бирократизација во управувањето; второ, претерано инвестирање во јавните објекти и претпријатија од јавниот сектор; трето, преголемо вработување и најпосле, четврто, намалена ефикасност во целокупното работење.

На почетокот на седумдесеттите години, истражувањата кои беа спроведени, ја потврдија економската инфериорност на јавниот сектор. На почетокот на осумдесеттите со доаѓањето на власт на конзервативната партија на чело со

Маргарет Тачер, започна процес на приватизација, со која се поставија следните цели: подобрување на ефикасноста на фирмите, зголемување на приходите на владата, создавање на "акционерска демократија", поголема застапеност на приватната сопственост во сферата на домувањето и ослободување од претераното влијание на синдикатите врз економијата.

Процесот на приватизацијата во развиените земји по 80-тите години зеде големи размери. Но, секогаш треба да се има предвид фактот дека јавната (државната) сопственост во овие земји дава само околу 10% од националниот производ, за разлика од поранешните социјалистички земји, каде тој однос е обратен. Потоа, условите во кои приватизацијата се одвива битно се разликуваат од оние во постсоцијалистичките земји. Гризо го наведува и фактот дека економските институции во помалку развиените земји функционираат многу полошо отколку во развиените. Примерот на развиените земји покажува дека без постоење на широки пазари, политика на конкуренција, регулаторни агенции, нема успешна приватизација.

Меѓу економистите е присутно и мислењето дека за успешноста на едно претпријатие не е важно дали е јавно или приватно, туку ревитализацијата на јавниот сектор не мора по секоја цена да се доведува во врска со приватизацијата.

"Таму каде пазариите се иррифайливо конкурентни и каде нема видливи неусиеси на пазарот, достапниите докази ја оправдуваат ирриосивката дека треба да и се даде предност на приватната сопственост. Меѓутоа, таму каде губишокоит на пазарот е видлив, а особено таму каде фирмата има широка пазарна моќ, доказите се многу помалку видливи. Во иие услови не би требало да иосиои ирриосивка во користи на било кој ииит на сопственост: ишоа во секој случај треба да се ироцени по заслугите" (Yarrow, 1989. 422).

Приватизација во светот - лекции за пазарна економија

Приватизацијата се дефинира "како процес на пренесување на поголемиот дел од сопственоста од државните претпријатија во приватен сектор преку продажба на работите кои се во тек или имотот за кој следува ликвидација". (Sunita Kikeri и други, 1994). По Втората светска војна во многу земји во светот се сметаше дека преку создавање на државната сопственост полесно ќе можат да ги реализираат поставените социјални и економски цели. Тоа повеќе се однесува на земјите во развој отколку на развиените земји. До раните 80-ти години, државната сопственост, во просек изнесуваше околу 17% од целокупното производство во потсахарска Африка (примерок од 13 земји), 12% во Латинска Америка и скромни 3% во Азија (без Кина и Индија), во споредба со 10% од бруто националниот производ (БНП) во мешаните економии распространети низ целиот свет. Во Источна и Централна Европа (поранешните социјалистички земји) државната сопственост до 90-тите години изнесуваше над 90%. Иако, некои од државните претпријатија работат добро, сепак, евиденцијата направена од еден поширок список на земји покажува дека најголем дел од нив биле економски неуспешни и биле изложени на тешки финансиски загуби. Податоците на Светската банка покажуваат дека загубите во државните претпријатија помеѓу 1989 и 1991 година достигнуваат, на пример, 90% од бруто националниот производ во Аргентина, 80% во поранешна Југославија, потоа, повеќе од 5% во земјите од потсахарска Африка, околу 30% од сите државни претпријатија во Кина (1991). (McKinnon, Ronald, 1994). Во некои земји државните претпријатија станаа товар за буџетот и банкарскиот систем апсорбирајќи ги јавните ресурси. Потоа, амбициозните планови и сиромашната реализација во многу државни претпријатија го забави порастот на приватниот сектор во повеќето земји во развој. Тоа доаѓа и оттаму што владите најчесто го блокираат влезот на приватните фирми што би можеле да се натпреваруваат со државните претпријатија. Така на пример, во Перу со закон се забранува приватните фирми да произведуваат електричната

енергија, во Нигерија постои монопол на дистрибуција на електричната енергија, во Индија постојат повеќе сектори во стопанството каде нема место за приватните претпријатија и слично. Потоа, владините кредити кои најчесто се насочени кон капитално - интензивните државни претпријатија, често ги туркаат приватните фирми надвор од пазарот на пари. На пример, во периодот на предприватизационите реформи во Гвинеја, државните претпријатија кои учествуваат со 25% во БНП апсорбираат 90% од домашните кредитори (банки). Кредитите најчесто се употребуваат за покривање на загубите. Дури и ако се прифати гледиштето дека државното претпријатие функционира безуспешно и дека се попречува развојот на приватниот сектор, дали и во тој случај ќе се смета дека приватизацијата е решение на проблемите или дали може недостатоците од функционирањето на државното претпријатие да бидат коригирани без да се менува карактерот на сопственоста? "Теоретски една државно-сопственичка фирма би требало да дејствува толку ефикасно колку и една приватна фирма, ако и двете функционираат во пазарни услови и нивното однесување е управувано од исти правила" (Kikeri, 1994). Некои се убедени дека компетенцијата и регулацијата се поважни отколку сопственоста во одредувањето на економските перформанси, дека главна цел на творците на политиката треба да биде ефикасноста на пазарот. Во услови кога загубите на државните претпријатија делуваат врз целокупната економија, приватизацијата може добро да се искористи за да ја засили конкуренцијата бидејќи таа го редуцира владиниот директен влог во државните претпријатија.

Основната цел на реструктурирањето на сопственоста, односно приватизацијата на државните претпријатија е да ги изедначат условите за стопанисување на приватните и државните претпријатија, да го изедначат почетокот на делувањето преку елиминирање на привилегиите за пристап до кредити, преку ослободување на управувачките структури на државните претпријатија од нетрговски цели, лишење на владата во донесување на одлуки и преку развивање на механизми, како што се плановите за договор како и одговорноста за нивно извршување.

Што е она што реформите ги прави тешки за реализација? Прво, тие се технички и политички тешко изводливи и често добро подготвена програма многу брзо доживува неуспех. Второ, изостануваат неопходните постапки кои треба да ја помогнат приватизацијата, одсуствува координацијата меѓу главните актери. За да се надминат овие проблеми потребна е политичка волја и големо меѓусебно разбирање. Сепак најважен проблем на приватизацијата на државните претпријатија е истрајноста во постапката. Тоа го покажуваат искуствата од повеќе земји, кои многу порано влегле во процесот на трансформацијата на јавното стопанство. Сенегалскиот случај тоа најдобро го илустрира. Соочена со финансиска криза и притисната однадвор, владата започнува со суштински реформи во државните претпријатија, преку давање на можност на раководството на водечките компании да ги водат по пазарни принципи. Но, штом кризата попусти, повторно се јавува тенденција кон непазарни однесувања.

Основната причина за зголемениот интерес за приватизацијата е содржана во неможноста да се финансира работењето на државните претпријатија, а многу помалку тоа доаѓа од верувањето дека нив ќе ги претворат во профитабилни организации. Но, и развојот на технологијата оди во прилог на помасовна приватизација. Особено во сферата на телекомуникациите, јавниот транспорт и дистрибуцијата на електрична енергија. Тука треба да се спомене и падот на комунизмот во Источна Европа и Советскиот Сојуз. Во периодот од 1980-90 година повеќе од 15.000 претпријатија беа приватизирани низ целиот свет, од кои повеќе од 11.000 од Источна Германија. Приватизацијата битно ја намали големината на државните претпријатија. Мексико во периодот меѓу 1984-90 година приватизира повеќе од 20% од вкупниот имот на државните претпријатија, преку продажба или ликвидација на повеќе од 400 од вкупно 1.155 претпријатија.

Во една студија на Свајнер и Харига за 53 јавни и 24 приватни претпријатија во Тунис се покажува дека производната ефикасност на јавните претпријатија не беше изразито различна од онаа на приватните фирми, но авторите не ги наведуваат причините за тоа.

За разлика од резултатите од студијата на претходно споменатите автори, многу студии објавени во втората половина на 80-тите години во развиените земји ја покажуваат супериорната ефикасност на приватните фирми во однос на фирмите од јавниот сектор. Во една таква студија на Светската банка (Galal, 1991) се испитуваат ефектите од приватизацијата и се доаѓа до заклучокот дека приватизацијата значајно ја подобрила ситуацијата во 12 фирми, производството е зголемено во 9 фирми а останало исто во останатите три. Приватизираните фирми ги зголемиле добивките од продажбата на имотите, ја подобриле внатрешната ефикасност и основната структура и ги зголемиле вложувањата. Сепак најдобрите "приказни" за успехот од приватизацијата доаѓаат од високо или средно развиените земји.

Што може да се заклучи од досегашното искуство од приватизацијата на државната сопственост? Една од основните цели на приватизацијата треба да биде зголемувањето на ефикасноста. Приватизацијата ја постигна целта особено кога е употребена за зголемување на конкуренцијата и спречување на монополистичкото однесување. Два фактора се најзначајни во детерминизацијата на стратегијата и влијанието на последиците од приватизацијата за економската продуктивност и потрошувачката благосостојба. Првиот фактор произлегува од условите кои ги поставува државата а вториот е поврзан со пазарот, односно, дали пазарот во кој претпријатието се приватизира е конкурентен.

Не постои универзална стратегија. Изборот за тоа каде да се почне зависи од интересот на инвеститорите, капацитетот на владата и кои сектори од државните претпријатија имаат потреба од нови инвестиции и поголема ефикасност.

Приватизирање на раководството

Една од поголемите придобивки од приватизацијата претставува пренесувањето на сопственичките права во рацете на профитно ориентираните сопственици, кои би биле повеќе мотивирани да го умапредуваат производството. Продажбата на претпријатието не е секогаш финансиски и политички

изводливо. На пример, во доменот на железничкиот транспорт, производството и дистрибуцијата на електричната енергија, стопанисувањето со водата, кои за да работат профитабилно бараат огромни вложувања во нивната модернизација. Во такви случаи се смета дека е подобро да се воведат приватни менаџери (private managers), и да се дозволи претпријатијата да работат повеќе како приватна фирма, иако сопственоста и понатаму ќе остане во државни раце. Тоа особено добро функционира во секторите на угостителството, авиопревозот, земјоделството. Тоа претпоставува подготовка на прецизни договори и ефикасна контрола од страна на државата за поцелосно извршување на договореното. Но, оној кој ќе го преземе комерцијалниот ризик има повеќе мотив да ги намали трошоците и да ја задржи вредноста на имотот. Особено тоа е присутно во државите во Африка кај кои се јавува тешкотија во привлекувањето на приватните инвеститори во водоснабдувањето, транспортот, рударството.

Анализите на искуствата со приватниот менаџмент го истакнуваат сознанието дека владите треба да го избегнуваат мешањето во раководењето и наместо тоа да се концентрираат на одговорноста. Државното претпријатие може да го држи раководството за одговорно преку различни механизми, преку планови за работа, со ополномоштен совет од директори, договорни планови и слично. Менаџерите можат да се мотивираат да ја подобрат работата и да ја зголемат вредноста на претпријатието.

Пазарната економија е посупериорна

Дискусиите за тоа која од економиите е посупериорна, дали економијата од команден (непазарен) или пазарен тип, се чини дека е завршена со самиот факт што системот кој беше изградуван врз начелата на командната економија пропадна.

Но, прашањето за начинот на премин кон пазарна економија заслужува целосно внимание, барем од неколку причини кои не произлегуваат од економијата а тоа се: улогата на државата и социјална цена на реформите. Да претставиме дека за еден "разумен" период општеството во транзиција ќе излезе од рецесија и ќе започне економски да закрепнува.

"Порано (се мисли за време на социјализмот - А. И.) имаше сигурност, но без слобода на духот, сега има слобода на мислата, говорот, духот но нема никаква социјална сигурност и во многу случаи не можат да се задоволат елементарните потреби" (Фотев Г. 1992, 13).

Вториот парадокс произлегува од улогата на државата во економијата или поконкретно, за да ја намалат улогата на државата во економијата, економските реформатори се принудени да преземат државна акција која по обем е без преседан во историјата (со исклучок на периодот кога се создаваше социјалистичкиот економски систем). Не само што тие треба од "ништо" да изградат пазарно стопанство слично на она што со децении се изградувало на Запад, туку тоа треба да го направат истовремено демонтирајќи го сложениот систем на централно - планска или договорна економија. Причините за таквата екстензивна улога на државата се должи на фактот што преминот кон пазарно стопанство "не може да биде инициран од самите пазарни сили" (Петкоски М. 1994).

Субјективното преживување на социјалната криза е основниот детерминатор на ориентацијата на луѓето кои се убедени дека "државата не само што може но и треба да ја земе одговорноста за решавање на основните проблеми на општеството и поединците (Захаријева, М. 1994). Тоа претставува "еден од парадоксите на масовната претстава во периодот на интензивни социјални промени". Тие претстави се невоедначени, внатрешно противречни, што силно влијае врз мнението за основните карактеристики на новиот тип на општествени организации. Тоа значи дека во општеството егзистираат паралелно два типа на ориентација, првиот, кој е поврзан со индивидуалистичката традиција и вториот, кој е поврзан со идеите на етатизмот. Од новото општество се очекува да даде простор за индивидуална иницијатива, старото беше во знакот на тотална државна доминација.

Примерот на руското општество

Мајкл МкФол (М. McFol, 1995) ги анализира искуствата од приватизацијата во Русија во врска со улогата на државата и промените на институциите воопшто. На почетокот на 90-

тите години во Советскиот Сојуз беше донесена програма, во која беа дефинирани основните правни и економски принципи за иведување на транзицијата. Таа програма може да се оцени како "фундаментален и далекусежен акт за транзицијата. (Узунов, 1995). Во неа (според наводите на Узунов, 1995) се вели следното:

"Програмаџа ја постоавува задачаџа: се, што е можно, да се земе од државаџа и да им се даде на луѓето. Има сериозни основи да се смета, дека со штоа што ќе му се врати на народот значаен дел од соштвеноста и ресурсите со разни начини ќе се обезбеди нивно многу поефикасно соштанско кориснење и ќе овозможи да се избеѓнат многу од негативните појави во процесот на премин кон пазарот. Неопходно е решително да се скрапат сите државни расходи. Секој човек, секое претпријатие, секоја територија или суверена република ќе согледаат во предложената програма одзив на своите врвни интереси и ќе добијат со нејзина помош можност да дејствуваат за реализирање на овие интереси веќе сега и брзо", итн., итн. ("Переход к ринку", 1990 год.).

"Човештво не успеа да создаде ништо поефикасно, од пазарната економија. Таа создава силни стимулации за самореализирање на можностите на човеот, за зголемување на трудовите и соштанските активности, реско го забрзува научно-техничкиот прогрес. Нејзините механизми на саморегулирање обезбедуваат најдобра координација во дејствувањето на сите економски субјекти, рационално ползување на трудовите, материјалните и финансиските ресурси, балансирање на народното соштанство. Очигледно е, дека само премин на економски систем, заснован врз пазарните односи, ќе овозможи да се решат најоситите, со децении насобрани проблеми на земјата, органски да се сои нашата економика со свешкојто соштанство, да

се обезбеди растеж на производството во сразмер со потребите на трудбениците и со само тоа, социјална ориентација на економијата, да се ликвидира дефицитот, да се оствори престој на нашите граѓани кон сите достигнувања на светската цивилизација". ("Переход к ринку", 1990, цит. дело).

Реализацијата на програмата се соочи со неколку противречности. Прво, времето кое беше предвидено за реализација на програмата беше 500 денови. Таа, на почетокот предвидуваше вонредни мерки, либерализација и стабилизација. Втората противречност беше поврзана со улогата на државата во реализацијата на програмата со која се предвидува деетатизација, дебијрократизација, регулација, односно, раздржавување. Третата противречност по академикот Узунов се содржи во тоа што со програмата не се предвидува "никаков самороден приватен сектор, негов самостоен растеж и негово автохтоно пазарно стопанисување".

"Парадоксот стана уште поголем кога овој самороден приватен сектор почна да функционира без почитување на основните норми на државната регулација, т.е. дури ослободно одошто приватниот сектор во развиените западни земји со пазарен систем". (Узунов, 1995, 332).

И најпосле со транзицијата за само неколку години се појави социјалната несигурност и се продлабочија и проширија социјалните разлики, за што ќе говориме повеќе во продолжение на анализата.

Во јануари 1992 година првата посткомунистичка влада на Русија донесе детална програма за трансформација на советската командна економија. Приватизацијата беше и остана суштината на таа програма. Основна цел на програмата беше да се создадат профитни здруженија (profit - seeking corporation) и можности за странски вложувања. За период од две години, до крајот на 1994 година, основните цели на програмата не беа остварени.

Во сферата на приватизацијата, може да се каже дека програмата делумно се реализира, скоро 2/3 од претпријатијата

се приватизираа (близу 22% од националниот бруто производ на Русија), потоа, беа формирани неколку институции на пазарната економија. Во првите две години владата не успеа да ги промени старите советски сопственички права на големите претпријатија (property rights of large enterprises). Државата не успеа да ја наметне сопствената визија за приватизација. Мајкл МкФол смета дека одредувањето на сопственичките права по принципите на пазарната економија се уште не започнало да се случува" (McFol, 1995). Авторот на споменатата студија ја истражува врската меѓу моќта на државата и револуционерната економска трансформација (state power and revolutionary economic transformation).

Револуцијата значеше, пред се, радикална промена во уставниот систем и социоекономската структура на општеството. Таа е жестока и води до целосна реорганизација на општественото, политичкото и економското уредување. Промените во државното уредување предизвикуваат и промени во економијата.

Автономна и ефикасна држава е неопходен услов за изведување на револуционерна економска трансформација. Парадоксално, дури и ако целта на економската трансформација треба да ги стимулира пазарните сили и да го елиминира државното планирање (state planning). Се уште има потреба од јака држава за да се издвои државата од економијата! (to extrate the state from economy). Државата претставува комплекс од владини институции. Во посткомунистичка Русија овие институции во себе ги апсорбираат претседателската власт, владата, врховниот совет и конгресот на народните депутати.

Што се случува со економските институции за време на револуционерните промени на политичкиот систем? За да се изведе "револуционерна економска трансформација, економските институции на стариот режим треба свесно да се уништат и да се создадат услови за воспоставување на нови. Движечката сила за ова уништување на институциите (institutional destruction) не може да се очекува да дојде од општествените групи кои биле привилегирани во стариот режим. Напротив, демонтирањето на старите институции им

се заканува на интересите, иако тие веќе реално не постојат, на оние на колективниот идентитет. Поради тоа социјалните групи формирани во рамките на стариот систем се организираат за да се спротивстават на рационалната економска трансформација. Наспроти нив, индивидуалните и колективните актери, кои не искористиле ништо од стариот режим може да се мобилизираат во организации, како на пример, разни слободни движења, обединети фронтови или герилски армии за да ја предизвикаат актуелната политика и економија. Тоа создава револуционерна ситуација во која опозиционите социјални групи бараат услови за формирање на суверена власт. Оваа состојба на двојна или мултиплицирана сувереност (*dual or multiple sovereignty*) се разрешува само кога една страна, стариот режим или реформаторите (повторно) ќе ја освојат државната власт. Ако револуционерите ја освојат државата, оваа институција се претвора во главен инструмент за уништување на старите институции и создавање на нови. Системот од политички институции, од кои се состои државата, мора исто така повторно да биде обликуван и да се употреби за социјално-економски промени. Државите кои се трансформирале преку револуционерен пат се слаби, без разлика на нивната конституција. "Капиталистичките" држави не можат да се формираат "социјалистички" социоекономски систем, социјалистичките држави не можат да креираат услови за појава на "капиталистички" социјално економски систем!

За разлика од марксистичкото сфаќање за државата (како независна варијабила која влијае врз политичките и економските промени), за либералите државата е арена во која се натпреваруваат социјалните групи за алокација на ресурсите. И кај двете концепции државата не може да биде локомотива за промени (*engine of change*). Таа може да биде само чувар или манифестација на *status quo*.

За да смета на револуционерни промени, државата мора да биде третирана како "независна варијабила". "Во секоја револуција на XX век, без разлика дали се работи за комунистичка, капиталистичка или исламска, револуционерите прво ја освојуваат државата, а потоа ја користат за да создадат нов општествено економски систем", смета Мек Фол. За да се

оствари најновиот револуционерен проект државата мора да биде релативно автономна спрема доминантните социјални групи, за да може да се профилира еден нов комплет на овластувања, политички доволно моќен да дејствува против интересите на водечките сили на стариот режим.

Советската сопственост - институции и сопственици

Кога пропадна Советскиот Сојуз во 1992 год. социјалните групи кои беа формирани, ниту се разединија, ниту пак ослабнаа. Тие, како што смета МкФол не беа ниту "слаби" ниту "глупи". Со други зборови тие станаа автономни единици лоцирани негде меѓу државата и општеството. Две години по распадот на советските држави, руското посткомунистичко граѓанско општество се уште беше под доминација на социјалните групи формирани според принципите на организацијата кои владееше во советскиот режим.

Во поглед на сопственоста, директорите на државните претпријатија формираа најважна и најдобро дефинирана посебна интересна група (the most important and well defined special - interest group). Многу порано, пред падот на советскиот режим, сопственоста беше законски регулирана, а на директорите им беше дозволено да присвојуваат многу права. Целокупниот имот премина во државни раце да го користи, да го извлекува профитот и да го менува. Способноста на советската држава да ги надгледува и контролира однесувањата на директорите ослабнува со текот на времето, бидејќи економијата станува се покомплексна, улогата на државната безбедност се намали, а корупцијата се зголемува. Во Советскиот сојуз се јавува висок степен на бирократизираност и отсуство на потребно знаење ефикасно да се управува. Сопственоста целосно ја губи персоналноста. Профитот се определува произволно и униформно. Државата ја губи улогата на добар стопанственик. Таа ги зазема врз себе целите на производството, распределбата на добивката и можностите за унапредување во државната хиерархија.

Директорите како застапници на "неутралните шефови" го присвоија правото за неконтролирано прашање и се здобија со можност за присвојување на профит. Тоа во голема мера беше потпомогнато од црниот пазар, а подоцна, средината на осумдесеттите години и од реформите на Горбачов. Во тој "систем" директорите ги користеа поволностите од карактерот на сопственоста, но без да го носат ризикот или одговорноста за евентуалниот неуспех. Но, тие никогаш не се здобија со правото да ја пренесуваат сопственоста!

Семјуел Ханџигтон (S. Hantigton, 1994) смета дека промените кои предизвикале свртување кон демократијата се содржани во следното: прво, станува збор за инхерентни проблеми на легитимитетот со кој се соочуваат недемократски системи во современите свет. Второ, во периодот до средината на седумдесеттите години е создадена реална општествена база за воведување на демократски системи. Всушност во 1974 год. би можело прилично точно да се предвиди кои земји во наредните години ќе се демократизираат. Трето, во голема мера, процесите на демократијата ги помагаат и квалитетските држави. Четврто, голема е улогата на надворешните фактори (Европската заедница и САД) и најпосле, имено, дејството на т. н. домино ефект, "ако можат илзе, што не би можеле ние". Лидерите на владејачките и опозиционите странки во целиот свет сфаќаат дека мора да ирѓнат кон демократизација или да се прејраваат дека што ќе го прават. Прашањето кое си го поставува Ханџигтон гласи: дали овие илти фактори предизвикале паралелен пресврт кон економска либерализација? Во голема мера одговорот е негативен. Економската либерализација се чини станува независно од слични причини. Клучна улога во пресвртоот кон либерализацијата одиграла промената во начинот на размислувањето на професионалните

економисти во некој на десеттиот и шесттиот години. Интересно е прашањето за сличностите и разликите на политичката демократизација и економската либерализација. Сличноста е во тоа што подеднакво ги ограничуваат овластувањата на владата и моќта на државата. Демократизацијата, барем теоретски, од државата создава авторитет кој е политички и одговорен на граѓанското општество. Либерализацијата од друга страна ја намалува улогата на државата во социјалното. Демократизацијата од државата бара воведување на политички слободи - слободи на говор, здружување и протест. Либерализацијата бара економска слобода - слобода од било какви ограничувања, за поседување на имот, работа, вложување, производство и промишлувачка. Демократизацијата ја зголемува општествено-ната контрола над државата, либерализацијата ја намалува контролата на државата над општеството". Прашањето кое си го поставува Хантингтон се однесува на проширувањето или стеснувањето на улогата на државата во социјалното. За нас е интересно неговото мислење за улогата на државата во социјално-економските земји. "Тие социјалисти (се мисли на социјалистите во социјално-економските земји) можеби воопшто не може да станат пазарни", смета Пол МакКракен (*P. MacCracken*) на институционално ниво, демократизацијата е многу поедноставна од економската либерализација.

Основните елементи на демократизацијата се постигнуваат доколку се одржат разумно правични, отворени и општи избори. За разлика од тоа, стопанските реформи многу потешко се воведуваат и бараат вложување и многу напори во текот на подолг временски период. Економската либерализација, може да донесе времена корист на мали групи, кои се во состојба да ги искористат новите можности за

стекнување профит. "Огромна економска цена мора да се плати за да би се остварила долгорочна економска сигурност, која се чини дека е се подалечна".

Ставот на јавноста би можел во почетокот да се опише како еуфорија, потоа како разочарување и најпосле како резигнација и прифаќање. Ставот за економската либерализација се движи од страв, несигурност до фрустрација и огорченост. Следниот став е непредвидлив. Една можност е лутина, протест и бунт, втората, пасивност и прифаќање. Хантингтон го поставува прашањето за динамиката на реформите, дали таа да биде во облик на "шок терапија" или би требало да се спроведат постепено, во текот на долг временски период.

"Една од предностите на сеофайната шок терапија е тоа што на реформистичката влада и дава широки можности за спроведување на одредени мерки во рамките на која може да се прават извесни општајки, а со тоа да не се уништат битните елементи на реформата".

Приватизација на големите претпријатија

Основната цел на програмата за приватизација предложена во почетокот на 1992 год. од владата на Јегор Гајдар беше да се создадат приватно-сопственички корпорации кои нема да зависат од владата и ќе делуваат самостојно. Архитектите на програмата веруваа дека со претворањето на претпријатијата во профитни организации ќе мора да се рационализира организацијата, ќе се променат навиките и распределбата на економската добивка (John Nollis, 1991). Се смета дека со приватизацијата овие цели ќе бидат исполнети многу поефикасно. Ако добивката не ги надминува трошоците, приватносопственичките претпријатија мора да преземат дејствија за да го постигнат тоа. Целта, всушност, е да се дојде до "вистински сопственик".

Одговорот на прашањето за тоа во која мера еден "специфичен облик на економско организирање е компатибилен со демократскиот принцип за

Пајриќ Кенис (Patrik Kennis) треба да се бара во фактиите а не во вредностите и без сомнение е одреден од формата на социолошката (аналитичка), отколку од нормативната аргументација". (Kennis, 1989)

Програмата за приватизација уште на почетокот предизвика бурна расправа. Руската унија на индустријалците и претпријатијата и граѓанската унија смета дека со Ѓлциновата програма за масовна приватизација нема праведно да се подели сопственоста и дека таа ќе се сконцентрира во рацете на црноберзијанците, мафијата и странците, како што смета и заменикот на претседателот на граѓанскиот сојуз (јули, 1992).

Врската меѓу демократизацијата и економските реформи може да биде повеќе комплементарна отколку што често може да се претпостави, смета Лари Дајмонд (Larry Diamond, 1992). Во услови на една "револуционерна транзиција" која што настана по распадот на социјализмот, кога револуцијата е без историски модел и без револуционерна теорија и кога мнозинството нема што да изгуби "политичкиот систем што ја зајакнува улогата на масите и го уништува гласот на старата елита во формирањето на политиката на државата може да се покаже за многу поспособен во преземање на радикални економски реформи, отколку еден авторитарен режим. Тоа доаѓа оттаму што демократски избраната власт има поголем легитимитет и сила отколку авторитарниот режим да изврши било какви економски реформи. Некои постсоцијалистички земји кои со реформи започнаа многу порано (Полска, Унгарија, Чешка) беа далеку поуспешни во преземањето на вистинска економска трансформација од земјите кои не се ни обидоа или имаа мал успех во консолидацијата на недемократскиот систем (како што се Романија, Бугарија, Украина, Узбекистан).

Процес на цементирање на новата елита

Истражувањето на Криштановскаја (О. Криштановскаја, 1996) на трансформацијата на новата руска елита

покажува дека со доаѓањето на Елцин за претседател на Руската федерација започнува "процесот на цементирање на новата елита". Средиштето на власта се повеќе се поместува во насока на извршната власт, што всушност започнува уште во времето на Горбачов. Политиката на Елцин одеше во прилог кон затварањето на елитата. Во неа се формираат неколку "рангови", нешто слично како и дваесеттите години, веднаш по Октомвриската револуција. Циркулацијата на кадрите, според Криштановскаја е следното: на врвот од пирамидата се сместени високи раководители, кои можат многу полесно да се "тркалаат" надолу и на нивно место доаѓаат оние од вториот ранг. "Тоа не предизвикува и политичка смрт". Оние кои се спуштаат подолу многу брзо и едноставно се приклучуваат кон новоформираните структури. Во поголемите урбани центри динамиката на тоа менување на позицијата е поизразено од помалите провинциски или регионални центри.

Периодот на економските реформи од 1987-1992 год. се карактеризира со децентрализација или со распаѓање на моќните државни "вертикали" на економскиот систем. Типичен пример за тоа е банкарскиот систем, кој порано бил главно раководен "одозгора". Во периодот на перестројката овој монополен систем се распаѓа и на негово место се формираат неколку комерцијални банки, најчесто по пат на трансформацијата на веќе постојните. Од 1992 год. започнува процес на нова централизација, но не по вертикала, туку по хоризонтала. Се формираат нови структури во економијата од типот на холдинг компаниите, производно-финансиски групи. Основната идеја за формирање на овој систем е полесно да се комуницира со економијата на Западна Европа, потоа во создавање на независни фондови од државата, влијание врз средствата за масовна комуникација, (и преку формирање на свои информативни гласила и сл.) полесно лобирање во политичките структури и најпосле влијание врз раководството на политичките партии.

"Новата руска елита потсетува на трослојна пита: на врвот политичари поделени во групи кои се борат за власт, подолу претприемачите кои ги финансираат изборните кампањи, лобистички структури, печатот, телевизијата и

најдолу се сместени помали групи, приватни моќни структури".

Авторот смета дека прераспределувањето на власта во Русија е процес кој практично завршил. Втората руска револуција на номенклатурата во која победи младата генерација се приближува кон својот крај. Во својата суштина "ова е буржоаска револуција", затоа што таа доведе до промена на општествено-политичкото уредување. Власта се подели меѓу групи на помлади прагматични претставници во номенклатурата во сферата на економијата и политиката.

Користена литература

1. Ацески Илија, 1995, Општеството и човекот во транзиција, "Екопрес" Скопје.
2. Yarrow, G, 1989, Privatizacija u teoriji i praksi, Pregled, Split, 2/1989.
3. Galal, A., 1991, Public Enterprise, Cit. ag Sunita Kikery, p. 251.
4. Гризо, Н., Давитковски, Б., 1994, Приватизација во светот, Просвета, Куманово.
5. Mc Kihhon, R., 1994, Gradual Vergus Rapid Ciberation in socialist Economies, (vo Sunita Kikery)
6. Sunita Kikery, Jonh Nellis, Mary Shirley, 1994, Privatization, Lesson from arvet Economies, the world Bank Reserch, Observer, vol №2.
7. Петковски, М., 1994, Стратегии на приватизацијата, централни прашања, Економска транзиција, состојби, проблеми, перспективи, МАНУ, (изборник) Скопје.

D-r Иија Ацески

SOCEITY AND MAN IN TRANSITION

Summary

What is happening to the societies after the breakdown of socialism? Are the signs of the new system recognisable in them. How long will the state of cleaning up the ruins of socialism last? What is happening with the adoption of democracy and the establishment of the new political culture? Does freedom of iformation exist? Numberless questions, fewer and fewer answers.

It's a fact that five years after the "big silenbang" the standard of living decreased, unemployment grew, the economy fell into a bad crisis. The process of privatisation began, the parliamentary system of a

multiparty democracy began to function. The revolutionary changes moved from the position of "deja vu", models were copied and brought from the developed western countries. How naive that is, and how rational, time will show, yet the unpleasant feeling for the uncritical acceptance of all that comes from the West, remains. The time of "changes" is mainly accompanied by several, within themselves contradictory, processes.

Firstly, the slow decay of the old system is accompanied by a slow formation of the institutions of the new system. That, to a large extent, underestimates the value matrix of the liberal civil conception. The initial shock of positive effects, above all, readiness to build a new system, very quickly turned into a revolt, dissatisfaction and disappointment since the reforms did not give the expected effects. And not only that, but they also led to a general crisis, uncertainty and internal conflicts.

Secondly, still kept up is a state which only "externally" radicalises the attitude of the people towards the reforms, without the necessary institutional infrastructure, and which increasingly deepened the dissatisfaction "internally" and strengthened the antiliberal orientation of values.

Thirdly, the majority of those employed are in a state of anemic survival, and privatisation is still experienced as a "natural catastrophe" from which only a small minority are taking the most advantage.

Still going on in the conscience is a kind of "informative revolution of terms", a transfer of the "ideally imagined conditions and images characteristic of the developed countries on the one hand, and their practical "crippling" in reality, on the other hand. In that respect, post-socialism can rightfully be called a "paradoxical society". Some are convinced that it is a matter of "peripheral societies" or "dependent societies" or "societies of irrational chaos". The "informative revolution" changes everyday the structure, meaning, role and timelength of the paradoxes of the chaos.

Subject of our analysis is the perception of the changes which we tried to observe at several levels which we conditionally divided into three groups.

First, the "level of expert analysis" which holds the main theoretical views, which are unfortunately still insufficiently developed and mostly imitating, yet to a large extent divided and mutually conflicting over the "strategic aims of the development".

Sekond, "level of awareness" or "perception of the changes" is directly related to those which are the "direct object of privatisation", yesterday's managers of the selfmanagement, "carriers" of ownership. A "live experiment" is taking place, but in laboratory conditions.

Finally, we called the third level "governing level" or project level", which both ehternally (privatisation must have a model which is assessed by the World bank) and "internally" (establishment of insttiutions following the example of developed societies" must be compared, adjusted and evaluated from the aspect of the developed western societies.

Our basic aim of the analysis was to observe the attitudes of employees concerning the essential change in society, especially concerning privatisation.